

Ekslibris Sanatının Gelenekselden Dijitale Dönüşümü

Şerife Nur Başsoy
KTO Karatay Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Grafik Tasarım Yüksek Lisans Programı
serifenurbassoy@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Hülya Karoğlu
KTO Karatay Üniversitesi
Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi
Grafik Tasarım Bölümü
hulya.karoglu@karatay.edu.tr

Makalenin tamamı
15 Aralık 2024'de kabul edildi

Özet

Bu araştırmanın amacı dönüşümlerinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda ekslibris çalışmaları araştırılıp incelenmiştir. Araştırma betimsel tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir. Ekslibris gelenekselden dijitale dönüşüm sürecinden bahsedilmiştir. Bu sebeple de örnek tasarımlara yer verilmiştir. Araştırmanın sonucunda geleneksel ve dijital ekslibris tasarımları analiz edilmiştir. Araştırma ekslibris sanatında geleneksel ve dijital ekslibrislerin gelişim süresi açısından literatüre katkı sağlayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Ekslibris, Dijital Sanat, Kompozisyon, Grafik, Tasarım.

Giriş

Ekslibris çalışmaları eski yıllarda kitapların kime ait olduğunu belirtmek amacıyla tasarlanmaya başlanmıştır. Kitap kapağının iç kısmına yapılan özgün küçük sanat eserleridir. Ekslibris kitabı değil kitap sahibini yansıtır. Başlarda bir ihtiyaç olarak ortaya çıkan ekslibrisler estetik açıdan da kitaplara samimi bir hava katmaktadırlar (Becer, 2008, s. 25).

Tarihi uzun yıllar öncesine dayanan ekslibrisler, aynı zamanda tasarlandığı zamanın kültürel özellikleri hakkında da bilgi vermektedirler. Tasarımın yanı sıra sanatçı ve o dönemin özelliklerini günümüze yansıtmada bir aracı görevi de görmektedir (Çokokumuş, 2012, s. 51-62).

Ekslibris'in ilk görevi kitap sahibi betimlemesi ve aynı zamanda kitabı alan kişiye geri vermesi konusunda bir hatırlatıcı görevi görmektedir. Diğer bir işlevi olarak da tasarımcılar arasında bir değiş tokuş ürünü haline gelmiş olmasıdır bu da ekslibrislerin yayılması ve tanınmasında önemli rol sağlamıştır (Honca, 2007, s. 10).

Tasarımlarda ekslibrisi anlamlandırmak için bazı bilgilere yer verilmiştir. Bunlar; künyesi, tekniği, biçimi, konusu, anlatım elemanları, sembolik öğeler gibi analizlerdir. Ekslibrislerin analizini yapabilmek için değerler, oran orantı, renk, çizgi ve denge gibi tasarımı oluşturan temel öğelerin birbirleriyle ilişkisini görmek mümkündür. Bu araştırmada verilen bilgiler ve sanatçıların eserleri tasarım analizi ile ele alınmıştır (Yaban, 2012, s. 28). Araştırma betimsel analiz modeli ile oluşturulmuştur. Araştırma da ekslibris sanatına ait kitaplar, kataloglar, makaleler ve dergiler incelenmiştir. Literatür taraması ile bu alanda önceden yapılmış örneklere ulaşılmıştır. Tasarımda ise tasarım öğeleri göz önünde tutularak analizler yapılmıştır. Bulgular kısmında kullanılacak olan çalışmalar 5. Uluslararası Ekslibris Yarışması İstanbul-2022 kataloğundan alınmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ekslibris Tasarımı

Ekslibrisler yaşanan dönem de kişi ve kurumların istekleri üzerine onların özelliklerini taşıyarak tasarlanmaktadır. Tasarlama sürecinde resim sanatının tüm olanaklarından faydalandığı görülmüştür. Ekslibrisler bu özelliklerinin yanında bir grafik tasarım ürünüdür. Ekslibrisler tasarlanırken gelecek kaygısı da taşımaktadır. Ekslibrislerin bir sorunu da tasarımda tasarlayan kişinin adının da ekleniyor oluşudur. Kullanılan yazı boyutu ve karakteri doğru şekilde değilse tasarımı olumsuz yönde etkileyecektir (Sağlamtimur, 2010, s. 225).

Görsel 1: 1450 yıllarında Hannes Iğler için yapılan ekslibris. (190 x 140 mm)

Tasarımcılar hediye olarak ya da başkası adına ekslibrisler yapmaktadırlar. Bu durumda detaylı bilgiler alınarak taslaklar oluşturulacaktır. Beğenilen taslak aynı teknikte çoğaltılır. Çoğaltılan tasarımlara tasarımcının adı, imzası, tasarımın kodu ve kaç kez çoğaltıldığına bilgisi de eklenir. Baskı ekslibrisinin kaç kez çoğaltıldığına bilgisinin eklenmesi ise tasarımı değerli kılacaktır (Okur, 1998, s. 40).

Avrupa’da ve Türkiye’de Ekslibris Sanatının Gelişim Süreci

İlk ekslibrislerden biri, 1450 yıllarında “Iğler” / karpuz (Almanca hedgehog) takma adıyla bilinen Alman papaz Johannes Knabensberg için yapılan ekslibristir (Görsel 1). Matbaanın icadı ile kitaplar basılmaya başlamıştır. Bu gelişme de ekslibris çalışmalarına önemli katkı sağlamıştır. İnsanlar kitaplarını kendilerine ait olduklarını anlatan figürler çizdirmeye başlamıştır. Amaç kitapların kaybolmamasını ve geri getirilmesini sağlamaktır. Ekslibris çalışmalarının ortaya çıkışının bu gelişmeyle başladığını söylemek mümkündür (Kaynar, 2006, s. 7).

Türkiye’nin ekslibrisi tanınması ya yurtdışına giden kişiler ya da batıdan alınmış kitaplar aracılığıyla olmuştur. Avrupa ülkelerinde yaygın olarak kullanılan ekslibrislerin yer aldığı kitaplar, ikinci el satışlarla ülkemize gelmiş, kitap sahipleri öldüğünde ise yakınları, bu kitapları kütüphanelere bağışlamışlar ya da sahaflara satmışlardır (Pektaş, 2017, s. 29).

Türkiye’de adına gerçek anlamda ilk ekslibris yaptıranların, o dönemin yabancı uyruklu kitapseverleri olduğu söylenebilir. Okullarda görev yapan yabancı uyruklu öğretmenlerin kitaplarına ekslibris yaptırdıkları, bu okulların kütüphanelerine bağışlanan kitapların iç kapaklarına bakıldığında görülebilir. 1920’li yıllardan itibaren Robert Kolej öğrenci yıllıklarına, yıllık sahibinin kendi ismini yazabileceği boşlukların da bırakıldığı ekslibrisler yapılmıştır. Osmanlılar döneminde mühürler de mülkiyet işareti olarak kullanılmıştır (Pektaş, 2017, s. 31) (Görsel 1).

Neden Dijital Ekslibris?

İlk ekslibris çalışmalarının tarihine baktığımızda eserlerin ağaç baskı ile yapıldığı görülmüştür. O döneme bakıldığında sadece ekslibrisler değil de kitaplarında ağaç baskı ile yapıldığı da görülmüştür. Her konuda olduğu gibi teknolojinin gelişmesi baskı sanatlarını da etkilemiştir. Bu durum da baskıda yeni yöntemler elde edilmiştir. Bilgisayar ortamında ekslibrislerin çoğaltılmasına katkı sağlamıştır. Önceleri el ile tek tek yapılan eserler bu teknik ile daha fazla ve kolay bir şekilde eser üretilmesine olanak vermiştir. Günümüzde baskı yolu ile çoğaltılacak her tasarım grafik tasarım alanından

Görsel 2: Mühürlü bir kitap

Görsel 3: Veselin Damyanov-Ves,
(Bulgaristan), ~1977 MT, 130x120 mm, 2022

faydalanmaktadır. Ekslibris alanında grafik tasarım sadece çoğaltmak için değil de tasarım alanında da kullanılmaya başlanmıştır bu da dijital ekslibrislerin çoğalmasına ve ekslibris sanatının gelişim sürecine katkı sağlamıştır (Tanyeli, 1999, s. 26).

Bilgisayarlar da dijital ekslibris sanatını desteklemektedir. Günümüzde kalem, fırça ve kalıp yerine fare, tablet kalem ve bilgisayar da kullanılabilir; elle yapılan taslaklar, fotoğraflar üzerine dijital işlemler uygulanarak, değişiklik, küçültme, büyültme, ekleme, çıkarma yapılabilir. Bu süreç, tasarımcının deneyimlerine bağlı olarak farklılıklar göstermekte; her tasarımcı kendi tarzını yaratıcılığı doğrultusunda geliştirmektedir. Tasarımcılar, tasarımlarında kendi manuel çizimlerini ve el yazılarını da kullanabilirler. Önemli olan iyi bir kompozisyon oluşturmaktır. Sanatçılar ve tasarımcılar için yeni bir yaratım alanı olan ekslibriste de dijital dönüşümü kavramak, doğru kullanmak ve geliştirmek bu işe gönül verenlerin sorumluluğundadır. (Pektaş, hasippektas.com, 2019).

Bulgular

Tasarım ilkeleri tasarım oluşturabilmek için kullanılan öğelerdir. Tasarım öğeleri bir tasarımı veya resmi çoğunu içermektedir. Bu araştırmada da çalışmalar şekil, renk, değer, doku ve tasarım ilkeleri açısından değerlendirilecektir. Araştırmada bu bölümde kullanılacak olan çalışmalar 5. Uluslararası Ekslibris Yarışması İstanbul-2022 kataloğundan alınmıştır. Bu katalog, İstinye Üniversitesi, Selçuk Ecza Deposu ve İstanbul Ekslibris Derneği tarafından düzenlenen, 5. Uluslararası Ekslibris Yarışması-İstanbul 2022 Sergisi için hazırlanmıştır. Yarışmaya 36 ülkeden 452 sanatçı 1179 eserle katılmıştır.

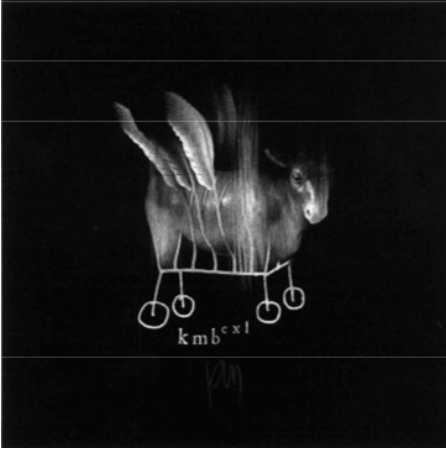
Veselin Damyanov-Ves: Kompozisyon kare bir formda, bundan hareketle kompozisyondaki biçimsel yapı hakkında şunları diyebiliriz (Görsel 3);
- Görsel unsurlar, yatay ve hizalandığında bu unsurlar arasındaki ilişkiyi kavraması kolaylaşmıştır. Görsel unsurlar dikey ya da yatay eksenler dikkate alınarak eşit aralıkta dağıldığı görülmektedir. İzleyicide eşitlik ve denge duygusunu uyandırmaktadır. Kompozisyonun yüzeyinde siyah renk hakimdir. Gözler ve insan silüetine yer almaktadır. Ekslibris de tipografi görsel ile uyumlu olarak kullanılmıştır. Açık bir tasarımdır.

Veselin Damyanov-Ves: Kompozisyon kare bir formda, bundan hareketle kompozisyondaki biçimsel yapı hakkında şunları söylenebilir (Görsel 4);
- Görsel unsurlar, yatay ve hizalandığında bu unsurlar arasındaki ilişkiyi kavraması kolaylaşmıştır. Görsel unsurlar dikey ya da yatay eksenler dikkate

EX LIBRIS HRISTO TOTEV

Görsel 4: Veselin Damyanov-Ves,
(Bulgaristan), ~1977 MT, 90x75 mm, 2020

Görsel 5: Krzysztof Marek Bak, (Polonya),
1977 CGD, 127x127 mm, 2022

alınarak eşit aralıkta dağıldığı görülmektedir. İzleyicide eşitlik ve denge duygusunu uyandırmaktadır. Kompozisyonun yüzeyinde siyah ve kahverengi renk hakimdir. Yüksekten düşen parçalanmış insanı andıran görsel öğelere yer verilmiştir. Yukarıda ise lambayı andıran bir görsel kullanılmıştır. Açık bir tasarımdır.

Krzysztof Marek Bak: Kompozisyon kare bir formda, bundan hareketle kompozisyondaki biçimsel yapı hakkında şunları diyebiliriz (Görsel 5);
• Görsel unsurlar, yatay ve hizalandığında bu unsurların arasındaki ilişkiyi kavraması kolaylaşmıştır. Görsel unsurlar dikey ya da yatay eksenler dikkate alınarak eşit aralıkta dağıldığı görülmektedir. İzleyicide eşitlik ve denge duygusunu uyandırmaktadır. Kompozisyonun yüzeyinde siyah renk hakimdir. Beyaz olarak kanatlı bir at görseli kullanılmıştır.

Görsel 6: Krzysztof Marek Bak, (Polonya),
1977 CGD, 129x129 mm, 2022

Krzysztof Marek Bak: Kompozisyon kare bir formda, bundan hareketle kompozisyondaki biçimsel yapı hakkında şunları diyebiliriz (Görsel 6);
• Görsel unsurlar, yatay ve hizalandığında bu unsurların arasındaki ilişkiyi kavraması kolaylaşmıştır. Görsel unsurlar dikey ya da yatay eksenler dikkate alınarak eşit aralıkta dağıldığı görülmektedir. İzleyicide eşitlik ve denge duygusunu uyandırmaktadır. Kompozisyonun yüzeyinde siyah renk hakimdir. Beyaz olarak elleri havada eşyaları taşıyan insanlar kullanılmıştır. Tasarım da tipografi de tasarım ile uyumlu olarak yer almıştır.

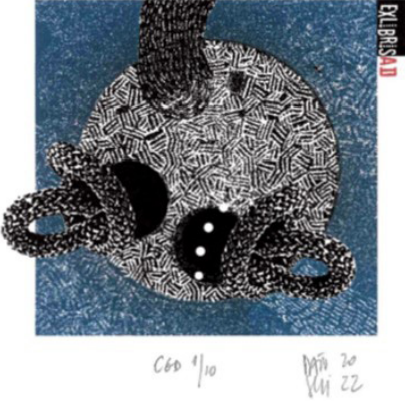
Krzysztof Marek Bak: Kompozisyon kare bir formda, bundan hareketle kompozisyondaki biçimsel yapı hakkında şunları diyebiliriz (Görsel 7);
• Görsel unsurlar, yatay ve hizalandığında bu unsurların arasındaki ilişkiyi kavraması kolaylaşmıştır. Görsel unsurlar dikey ya da yatay eksenler dikkate alınarak eşit aralıkta dağıldığı görülmektedir. İzleyicide eşitlik ve denge duygusunu uyandırmaktadır. Kompozisyonun yüzeyinde siyah renk hakimdir. Kapalı bir tasarımdır. Yüzleri aralıklı portreler yer almaktadır. Portreleri işaret eden iki el tasarımda köşe çaprazlardadır. Tasarımda tipografi de görsellerle uyumlu şekilde kullanılmıştır.

Görsel 7: Krzysztof Marek Bak, (Polonya),
1977 CGD, 127x127 mm, 2022

Danski Mariusz: Kompozisyon kare bir formda, bundan hareketle kompozisyondaki biçimsel yapı hakkında şunları diyebiliriz (Görsel 8);
• Görsel unsurlar, yatay ve hizalandığında bu unsurların arasındaki ilişkiyi kavraması kolaylaşmıştır. Görsel unsurlar dikey ya da yatay eksenler dikkate alınarak eşit aralıkta dağıldığı görülmektedir. İzleyicide eşitlik ve denge duygusunu uyandırmaktadır. Kompozisyonun yüzeyinde mavi ve siyah renk hakimdir. Beyaz renk ile yuvarlak bir soyut görsel çalışması yer almaktadır.

Ovidiu Petca: Kompozisyon kare bir formda, bundan hareketle kompozisyondaki biçimsel yapı hakkında şunları diyebiliriz (Görsel 9);

Görsel 8: Danski Mariusz, (Polonya), 1973 CGD, 87x77 mm, 2022

. Görsel unsular, yatay ve hizalandığında bu unsurların arasındaki ilişkiyi kavraması kolaylaşmıştır. Görsel unsurlar dikey ya da yatay eksenler dikkate alınarak eşit aralıkta dağıldığı görülmektedir. İzleyicide eşitlik ve denge duygusunu uyandırmaktadır. Kompozisyonun yüzeyinde yeşil ve mavi renk hakimdir. Yuvarlaklar soyut bir çalışma oluşturmuştur. Tasarımda tipografi kullanılmıştır. Kapalı bir tasarımdır.

Nida Nur Alamaz: Kompozisyon yatay bir formda, bundan hareketle kompozisyondaki biçimsel yapı hakkında şunları diyebiliriz (Görsel 10);

. Görsel unsular, yatay hizalandığında bu unsurların arasındaki ilişkiyi kavraması kolaylaşmıştır. Görsel unsurlar dikey ya da yatay eksenler dikkate alınarak eşit aralıkta dağıldığı görülmektedir. İzleyicide eşitlik ve denge duygusunu uyandırmaktadır. Kompozisyon fotoğraflardan oluşmuştur. Açık bir tasarımdır.

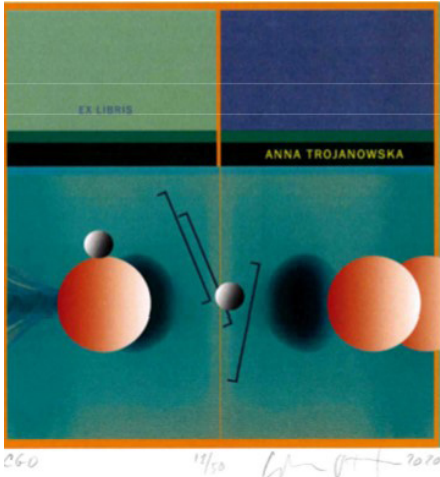
Sonuç

Kişiler hatta kültürlerarası iletişime de bir katkı sağlayan ekslibris sanatı; estetik değerler ve sergilenebilmesi açısından sanat eseri özelliği taşımaktadır. Baskı makinesinin icadıyla birlikte ise grafik tasarım özelliği kazanması da ortaya çıkmıştır. Bu özelliklerin yanına ürün ve mesaj içeriği de eklenince grafik tasarım alanında gelişmelerine devam ederek iletişim özelliğini de taşıy olmuştur. Son zamanlarda ekslibris sanatı ile ilgili sergiler, yarışmalardan anlaşıldığı üzere daha çok sanat özelliğini de taşıdığı ortaya çıkmıştır.

Ekslibrisler yapıldığı yerin ve zamanın özelliğini taşımaktadır. Bilim ve teknolojinin hızlı bir şekilde gerçekleştiğini dünyada bütün bu gelişmeler sanat alanındaki çalışmaları da etkilemiştir. Sanat alanlarının bu değişiminden ekslibris sanatı da tasarım ve uygulama alanında değişiklikler meydana gelmiştir.

Dijital tasarımlar çeşitli uygulamalarla tasarlanmaya başlanılmıştır. Teknolojinin sanat ile buluşması ekslibris sanatında da daha kolay uygulama ve daha az hata avantajlarını da beraberinde getirmiştir. Dünya da zaman faktörünü göz önünde bulundurduğumuzda zaman bizler için önemli bir kavramdır. Teknolojiyle birlikte bu uygulamalar zamandan da tasarruf etmemizi sağlayacaktır.

Teknoloji tabanlı uygulamalar günümüzde oldukça sık bir şekilde kullanılmaktadır. Teknoloji ve sanatın bu kadar etkileşim halinde olduğu bir alanda gerçekliğe benzer eserler üretmekte daha da mümkündür. Sistem amacına uygun planlanıp uygun tekniklerle ve yeterli donanım

Görsel 9: Ovidiu Petca, (Romanya), 1958 CGD, 120x120 mm, 2020

Görsel 10: Nida Nur Alamaz, (Türkiye), 2003 CGD, 80x120 mm, 2022

ile oluşturulursa sanal ortamlarda sanata erişim daha kolay olacaktır ve daha fazla kullanıcıya erişilebilecektir. Yarışmalarda katılımcıların büyük çoğunluğu artık dijital ekslibrislerden oluşmaya başlamıştır. Yarışmalarda bu eserlerde kabul görmektedir.

Kaynakça

Becer, E. (2008). İletişim ve Grafik Tasarım. Ankara: Dost Yayınları.

Çokokumuş, B. (2012). Dijital Ortamda Kültür ve Sanat. International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education, 51-66.

Honca, H. (2007). Ekslibris Sanatı ve Dijital Ortamda Ekslibris Sanatı Uygulamaları . Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 10.

Kaynar, A. (2006). Kaynak ve Dayanaklarıyla Ekslibris ve Bir Örnek Sanatçı: Hasip Pektaş. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 7.

Okur, G. (1998). İletişim Açısından Ekslibris . Sanat ve tasarım Dergisi, 40-42.

Pektaş, H. (2017). Ekslibris . İstanbul: İstanbul Ekslibris Derneği Yayınları.

Pektaş, H. (2019, Mayıs 3). hasippektas.com. CDG Ekslibris Hasip Pektaş: <http://www.hasippektas.com/Yazi/CGD%20Ekslibris.pdf> adresinden alındı

Sağlamtimur, Z. Ö. (2010). Dijital Sanat. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 213-328.

Tanyeli, U. (1999). Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yaban, N. T. (2012). Sanat ve Görsel İletişimin Buluşma Noktası: Ekslibris. Dergipark, 28.